Nagy Botond*

HÁROMSZÉKI VIRILISEK ÉS A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG DÖNTÉSHOZATALI MECHANIZMUSA

Kulcsszavak: *törvényhatósági bizottság; virilis tagok; választott tagok; önkormányzat*

Magyarországon a kiegyezés után bevezetett virilizmus intézménye porosz mintát követett, aminek eredményeképpen a legnagyobb egyenes állami adót fizető személyek csoportja a törvényhatóságok és a helyi önkormányzatok képviselő-testületeinek helyeit felerészben elfoglalhatta. Halmos Károly szerint a német nyelvű historiográfiában meghonosodott „Besitzbürgertum" (*vagyonos polgárság* vagy *a vagyon polgársága*) leginkább a magyarországi virilisek társadalmi csoportjával megfeleltethető, ugyanakkor a magyar történetírás nem alakított ki magának egységes és átfogó képet a virilizmus intézményéről sem politika-, sem társadalomtörténeti vonatkozásban.[1] A magyarországi szakirodalom részletes számbavétele alapján tett sommázat alig vitatható, viszont meggyőződésünk, hogy az utóbbi években napvilágot látott, és radarképernyőre még nem került erdélyi próbálkozások is joggal tekinthetők olyan előtanulmányoknak, amelyek egy jövőben kibontakozó nagytotál elemeit képezhetik.[2] Erdélyben a virilis kutatások legelőrehaladottabb állapotát Kolozsváron találjuk, amely többnyire a magyarországi hagyományokat követi. Ferenczi Szilárd példátlanul alapos elemzése nem csupán e társadalmi csoport körülhatárolására és társadalmi pozicionálására, illetve annak belső szakmai és skálás tagozódásának vizsgálatára vál-

* Nagy Botond (1976), PhD, történész, levéltáros, a Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Főosztálya, Sepsiszentgyörgy, botond.nagy@gmail.com

1 Halmos Károly: *A vagyon és a műveltség polgársága a dualizmus korában = Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk. K. Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc. Osiris, Bp., 2003. 19–40; uő: *Besitzbürgertum Magyarországon (A virilizmus)* = uő: *Költség és költészet. Eszmék gazdaság- és társadalomtörténete*. L'Harmattan–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2021. 190–221.

2 Ferenczi Szilárd: *Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872–1917)*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 1–2. sz. 17–29; László Lóránt: *Marosvásárhely legnagyobb adófizetői 1881–1916 között*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 1–2. sz. 30–41; Nagy Botond: *Háromszék legkedveltebb adóalanyai 1871–1918* (a továbbiakban Nagy: *Háromszék*) = *Elitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Szerk. Novák Csaba Zoltán. Háromszék Vármegye–Pro-Print, Csíkszereda, 2015 (a továbbiakban *Elitek Háromszéken*). 125–176.

lalkozik, hanem a helyi hatalom képlékeny centrumában való beolvadásról, körülötte való keringésről, esetenként az onnan való kiszakadásról is igen dinamikus, világos és éles képet fest.[3] E biztató fejlemény ellenére az erdélyi összképről alig lehet beszélni, ami az egyéni kutatások mélységbeli különbségein kívül a vizsgálat merítési felületének méretbeli és földrajzi természetű eltéréseiből is származtatható. Alapvető összehasonlíthatósági nehézségek mutatkoznak, ha egymás mellé helyezzük a városi és vármegyei viriliseket: előbbiek esetében a Gyáni Gábor alkotta modell használhatósága körül kijelenthető, hogy konszenzus van,[4] míg utóbbiaknál kérdőjelek merülnek fel, hogy a foglalkozási kategóriákba való besorolás megtörténhet-e? A vármegyék társadalmát általánosan az agrárszektorhoz kötött szereplők dominálták, függetlenül attól, hogy a jövedelmi és vagyoni hierarchia melyik dimenziójára helyezzük a fókuszt, így ez az egy tényező változtatásokat követel meg a mintában.

Tanulmányunkban a háromszéki törvényhatósági virilisek belső tagozódását teszszük vizsgálat tárgyává, próbáljuk beazonosítani ennek a csoportnak a sajátos és közös anyagi természetű érdekeit, illetve az eszközöket, amelyekkel igyekeztek érvényt szerezni ezeknek az érdekeknek a fórumon, amelynek szám szerint felét tették ki.

HÁROMSZÉKI TÖRVÉNYHATÓSÁGI VIRILISEK

A legnagyobb adófizetőket egyenként a magasabb jövedelmük és/vagy nagyobb vagyonuk emelte ki a környezetükből, és ennek eredményeként kaptak helyet a törvényhatósági bizottságban, ahol közvetlenül saját anyagi érdekeiket érintő kérdésekben is hozhattak döntéseket. Az adóhivatalok minden évben összeállították a listákat azokról az adóalanyokról, amelyek kezdetben minimum évi 50 forint (100 korona) egyenes állami adót fizettek be, később a limitet 100 forintra (200 korona) emelték. E mozzanatot követően a vármegyei közigazgatási apparátus összefésülte a listákat (ha egy adózó több adóhivatal területén külön fizetett összegeket, azokat összeadták), a kétszeres szorzóra jogosultak (akadémiai tag, kamarai tag, okleveles jogász, orvos, gyógyszerész, mérnök [bánya, erdő, építész, stb.], állatorvos, gazdatiszt, okleveles gazda) összegét megduplázták, majd véglegesítették a rendes listát (amely Háromszéken 1871–1875 között 95 személyt, 1877–1918 között 126 személyt tartalma-

3 Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. EME, Kvár, 2024 (a továbbiakban Ferenczi: *Kolozsvár*). 107–155, 170–192.

4 Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői 1888–1941*. Történelmi Szemle 20(1977). 3–4. sz. 626–640.

zott) és a pótlistát, közszemlére tették, és, a folyamodási határidő lejárta után, az esetleges fellebbezési ügyek megoldása után jogerőre emelték.[5]

A dualizmus korában kivetett egyenes állami adók országos összegét tekintve enyhe emelkedés figyelhető meg, ennek íve valamivel meredekebb volt az 1870/1880-as évek fordulójáig, ezt követően valamelyest stabilizálódott, és csak az 1905. év politikai válságából származtathatóan mutatkozott földrengésszerű kilengés, majd a világháború második évétől látható hanyatlás. Az államkincstárnak a különféle adókból (egyenes, fogyasztási, díjak, illetékek) származó bevételei, bár összesen, abszolút számban emelkedtek, ezek súlya jelentősen visszaesett a más természetű jövedelmekkel szemben. Kövér György számításai szerint 1868/1870-ben az adójellegű bevételek 78,6%-ot tettek ki, az állami üzemek csupán 6,9%-ot. Ezzel szemben az 1906/1910-es adatok azt mutatják, hogy a különféle adóterhekből az állami bevételeknek összesen csak 57,5%-a származott, 36,7% az időközben kiépült állami üzemekből folyt be, miközben az állami költségvetés teljes volumene is emelkedett.[6] Háromszéken a mindennemű adókból származó kincstári jövedelmek 1881–1885 között éves átlaga 1 727 811 korona (863 910 forint) volt, ez 1911–1915 között évi 4 893 104 koronára emelkedett. A két ciklus között kimutatható 183 százalékpontos emelkedés elsősorban a fogyasztási adók terén 1889-ben gyakorlatba ültetett reformoknak volt köszönhető. A megelőző években az ilyen jellegű közterhek legjelentősebb tétele, a szeszadó az egyenes állami adóknak felét sem tette ki, 1907-ben viszont már annak kétszerese, 1913-ban pedig háromszorosa volt.[7] Az egyenes állami adókból befolyt éves összegek ezzel szemben stabilan egymillió korona alatt voltak, ami

5 Háromszék törvényhatósági viriliseinek éves listáit 1871–1875, 1877–1916 között lásd Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Főosztálya (a továbbiakban RNLt KvMF) Fond 8 (Törvényesen egyesült Három- és Miklósvárszék) 910 állag (Közigazgatási iktató-, mutató- és sorkönyvek, Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyvei) 38. k. 63–64, 132–133, 191–193; 39. k. 119–120; F. 9. (Háromszék vármegye) 844. á. (Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyvei) 11. k. 12–15; 15. k. 15–16; 18. k. 25–27; 21. k. 8–9; 25. k. 47–50; 30. k. 12–13; 34. k. 50–52; 39. k. 12–13; 42. k. 15–17; 46. k.12–13; 49. k. 22–24; 52. k. 17–19; 55. k. 35–39; 58. k. 57–58; 61. k. 30–32; 65. k. 30–33; 66. k. 12–13; 69. k. 19–21; 72. k. 30–32; 75. k. 23–25; 79. k. 29–32; 82. k. 33–35; 85. k. 37–40; 88. k. 33–37; 92. k. 30–34; 95. k. 33–37; 97. k. 48–52; 98. k. 35–39; 102. k. 30–32; 105. k. 14–17; 841 á. (Alispáni iratok) 1881/I/1; 1882/I/1; 1883/I/1; 1884/I/2; 1885/I/6; 1886/I/6; 1887/I/3; 1888/I/4; 1889/I/1, 17; 1890/I/1,3; 1891/I/1; 1892/I/6; 1893/I/1; 1894/I/1; 1895/I/5; 1896/I/2; 1897/I/6; 1898/I/8; 1899/I/10; 1900/I/8; 1901/I/5, 8; 1902/I/4, 7; 1903/11669; 1904/10745; 1905/8176; 1906/1155; 1907/8606; 1908/246, 14078; 1909/461; 1910/31; 1911/191; 1912/5801; 1913/21; 1914/45, 8872; 1915/264; 1916/504; 1917/812; 1918/481. A továbbiakban a virilis listák említésekor ezekre a levéltári jelzetekre külön nem hivatkozunk.

6 Kövér György: *Iparosodás agrárországban*. Gondolat, Bp., 1982. 18–20.

7 Nagy Botond: *Köztehervisel és fejlesztéspolitika a dualizmus kori Háromszéken (Gazdaságtörténeti vázlat)*. Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle 22(2017). 3–4 sz. (a továbbiakban Nagy: *Köztehervisel*és). 16–22.

pedig elsősorban ahhoz köthető, hogy a központi kormány nem hajtott végre számottevő reformokat ezen a téren, a koalíciós kormányzat idején elfogadott törvényeket pedig végül nem léptették életbe. Háromszéken az egy főre jutó éves egyenes állami adónemek összesen 5,78 koronára rúgtak 1900–1909 között, ami Erdély vármegyéi között az első harmadban biztosított neki helyet, Magyarország szinten viszont ezzel a teljesítménnyel inkább a középmezőny alatt helyezkedhetett el.[8]

Háromszéken a törvényhatósági virilisek által ténylegesen befizetett összegek a megyei összesített évi egyenes adóterheknek megközelítőleg a 10%-át tették ki.[9] A századfordulón megyeszinten összesen 39 855 adózót (családfőt) tartott nyilván az adóhatóság, ebből 4252 személy mentességet élvezett, amelyeket kivonva, a tényleges adózók száma 35 603 személy volt. A 126 virilis tehát a teljes adózók között 0,32%, a tényleges adózók között pedig 0,35% részarányt képviselt.[10]

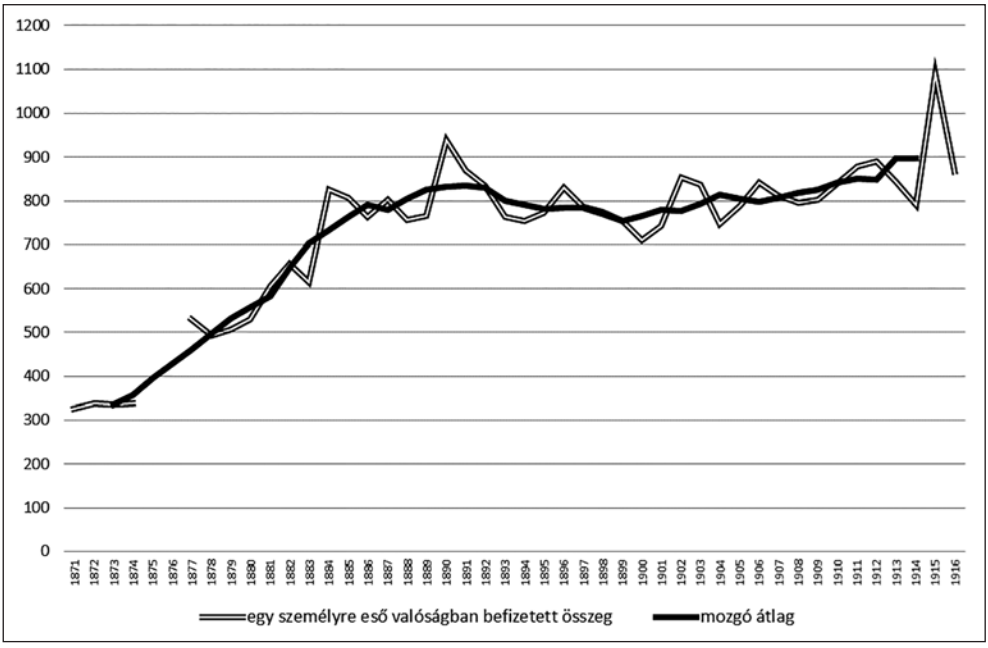
Időszak	Részesedés
1881–1885	9,97%
1886–1890	10,50%
1891–1895	10,42%
1896–1900	9,75%
1901–1905	13,08%
1906–1910	9,12%
1911–1915	11,22%

1. táblázat. Virilisek tényleges befizetéseinek aránya a Háromszék vármegye területén behajtott egyenes állami adók teljes összegéhez viszonyítva

8 *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 40. köt. *Magyarország vármegyéinek háztartása és gyámpénztárai az 1909. évben*. KSH, Bp., 1910. 26–27; Demeter Gábor: *Kiegyensúlyozott fejlődés? Az agrárjövedelmek és adóterhek területi mintázata és változása a dualizmus kori Magyarország területén = Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Szerk. Demeter Gábor–Szulovszky János. MTA BTK–DE, Bp.–Debrecen, 2018 (a továbbiakban Demeter: *Kiegyensúlyozott*). 36–40.

9 A tényleges összeg alatt a kétszeres szorzó kiküszöbölése értendő. A virilislisták *adóösszeg*-rubrikáinak összesítését vetettük össze az adóhivatalok, majd a sepsiszentgyörgyi pénzügyigazgatóság által a közigazgatási bizottság elé terjesztett *havi jelentések*ben szereplő egyenes állami adók éves összesítéseivel. Az adóhivatalok és pénzügy-igazgatóság adatsorait lásd RNL KvMF F. 9. 841. á. 1881/II/77; 1882/I/8; 1882/I/11; 1883/II/11; 1884/II/85; 1886/II/26; 1887/II/65; 1888/II/39; 1889/II/68; 1890/I/6; 1891/I/4; 1892/I/3; 1893/I/2; 1894/I/4; 1895/I/6; 1898/II/91; 1899/II/75; 1900/II/146; 1901/II/77; 1902/ II/142; 859. á. (Közigazgatási Bizottság) 1902/A/5; 1903/II/492; 1904/II/466; 1905/II/443; 1906/II/447; 1907/II/544; 1908/II/423; 1909/II/468; 1910/II/430; 1911/II/416; 1912/II/439; 1913/II/415; 1914/II/151; 1915/II/113; 1916/II/88; 1917/II/143; 1918/II/34.

10 Nagy: *Közteherviselés*. 107–108, 121.

1. diagram. Egy virilis főre eső ténylegesen befizetett egyenes adó átlagösszege Háromszéken és a törvényesen egyesült Miklósvárszéken, illetve a jogutód Háromszék vármegyében (korona)

A virilisek által 1871–1874 között ténylegesen befizetett egy főre eső összeg, amely a 95 személyt tartalmazó névjegyzékeken az említett évek során alig változott, 330 korona (165 forint) körül mozgott. A közigazgatási reform nyomán megalakult vármegyében ez az összeg az 1877-es, 126 személyt felsorakoztató listán több mint félszeresével emelkedett, az 1880-as évek derekán pedig már a kétszeresét is meghaladta.[11] A hirtelen növekedés jórészt azzal magyarázható, hogy Háromszékhez ekkor csatoltak olyan, a megszüntetett Felső-Fehér vármegyéből származó volt úrbéres településeket, amelyekben a nagybirtok volt a domináns agrárüzemi forma. Ugyanakkor a Romániával 1886 nyarán kirobbant vámháborút megelőző évtizedben kedvező volt a regionális üzleti környezet, amiből általában a helyi szereplők is profitáltak. Az éves ingadozásokat kiküszöbölni hivatott mozgóátlag íve az 1880/1890-es évek fordulóján jelez csúcsot, a századfordulón mélypontot, onnantól kezdve pedig enyhe emelkedést mutat. A görbületek nem túl meredekek, 800 korona (400 forint) összeg

11 A 2015-ben megjelent tanulmányomban az 1. számú diagram sajnálatos módon alapvető hibát tartalmaz. (Nagy: *Háromszék*. 129.) Az ott feltüntetett összegek ugyanis ténylegesen forintban vannak számolva, de a címben tévesen korona szerepel. A hiba minden felelőssége természetesen engem terhel, a javítást lásd itt a 2. számú diagramon.

körül ingadoznak, nagy vonalakban korreláció mutatható tehát ki az egyenes állami adók teljes megyei összegeinek ívével, de a részletekben vannak azért eltérések.

Az eltéréseket a gazdasági élet általános kedvező és kedvezőtlen alakulásai magyarázhatják, de a helyi sajátosságok is befolyásolták. Ilyenek voltak az arányosítási eljárások, amelyek lezárulása nyomán adott településen belül a nagyobb birtokosok természetben, azaz kiszakítva kapták meg jussukat az addig közösen használt erdőből és legelőből. Az ezekre a területekre kivetett földadó összege nem nőtt, és nem is csökkent, ám a befizetők személyét tekintve változás történt. Ebbe az irányba hatott a központi kormány ipartámogatási politikája is, amelynek kiemelt kedvezményezettjei voltak a szeszgyárosok, akik a háromszéki törvényhatósági virilislistákon mindig előkelő helyeket foglaltak el. A támogatások eredeti célja az agrárszektornak az üzletesítése volt, ami helyi szinten viszont éppen fordított folyamatokat indított el. Minthogy a kedvezmények pontos feltételekhez, nevezetesen saját vagy bérelt mezőgazdasági területekhez voltak kötve, a századforduló előtt az érintett szereplők erőteljes akvizíciókba kezdtek. Kézdivásárhely esetében például konkrétan a polgárság agrarizálódásának lehetünk tanúi.[12] Az egyenes állami adót befizetőknek koncentrációjára a fenti példák mellett még rávilágít az a tény is, hogy a vizsgált időszakban fokozatosan emelkedett a kétszeres szorzóra jogosult virilisek száma (1871–1874 között részarányuk 18–19%, 1910–1913 között 46–48%), ami önmagában a ténylegesen befizetett összeg és az egy főre eső átlag csökkenését kellett volna előidéznie.

A virilisnévjegyzékek adatainak pontosságával kapcsolatban azonban Kövér György kételyeket fogalmazott meg, és óvatosságra intett használhatóságukat illetően.[13] Meglátásaival feltétlenül egyet kell értenünk, hiszen saját kutatási tapasztalatunk is arra enged következtetni, hogy az adóhivatalok által összeállított listáknak a nevet tartalmazó része mellett a befizetett összeget megnevező rubrikája tekinthető a legegzaktabb adatnak, bár a helyenként előforduló, egymást követő években megjelenő azonos összegek némileg ellentmondanak e meglátásnak is. Jóval problematikusabb választóvonalat húzni a társadalmi csoportok között, vagy megállapítani, hogy egy összeg inkább vagyoni állapotot vagy inkább folyó bevételt mutat. Az adóhivatali kimutatásokban és a véglegesített névjegyzékekben szereplő foglalkozásrubrika sem volt teljesen következetesen kitöltve, ha azokat évenként egymás mellé helyezzük. Tanulmányunk elsődleges célja nem a társadalmi csoportok mélyreható elemzése, hanem elsősorban azoknak a közös érdekeknek a beazonosítása, amelyek

12 Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken. Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918)*. I–II. Kriterion–EME, Kvár, 2021 (a továbbiakban Nagy: *Mercur*). II. 58–72.

13 Kövér György: *Kiből lett és kiből nem virilista? Szabolcs megye, 1883 = Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára.* Szerk. Bódy Zsombor–Horváth Sándor–Valuch Tibor. Argumentum, Bp., 2010. 282–296.

mentén a virilisek csoportja egy világos és egyértelmű álláspontot foglalt el a törvényhatósági bizottság ülésein. Előrebocsátható az állítás, hogy ezt szinte egyöntetűen és következetesen képviselték aránylag hosszú ideig. Minthogy a hosszan tartó stabilitás nem egytényezős, az egyensúlyi állapotot biztosító cseretárgy is a vizsgálat fókuszába került, nevezetesen a kritikus politikai hang, amelyről a virilisek testületileg lemondtak. Ezeknek a kérdéseknek felvezetéséhez elegendőnek véljük, ha a vármegye legnagyobb adófizetői csoportjának belső struktúrájáról csak egy átfogóbb képet alkotunk, továbbá behatároljuk azt a közös, elsősorban anyagi természetű közös célt, amely az egyénileg igen szerteágazó célokat követő személyeket egybekovácsolta, egy relatíve erős kohéziót alakítva ki a közegen belül.

A virilisek csoportja belső szerkezetének a vizsgálata érdekében az 1871–1874 és 1877–1916 közötti időszakban kelt 44 névjegyzéket illesztettük egybe, ezekben összesen 569 személy szerepelt. A háromszéki virilisek 47%-a legfeljebb öt évet töltött ebben a minőségben. Igen magas volt az éves fluktuáció, 1878–1916 között átlagban 10–15% között volt az újonnan belépők (és távozók) aránya, aminek eredményeképpen a kategórián belül nagy volt a száma a csupán egy évig listára került személyeknek. Körükben alacsony volt a gyűléseket frekventáló törvényhatósági bizottsági tagok száma, joggal feltételezhető tehát, hogy általában a közügyek iránt mérsékelt érdeklődést tanúsítottak. A következő csoport tagjai 6–10 éven keresztül voltak a törvényhatósági bizottság virilis tagjai, részarányuk 20%. Végül a névjegyzékekben a 10-nél többször előforduló személyek az egyharmad részt tették ki. Ez utóbbi csoport tekinthető a közügyek inkább leginkább elkötelezett rétegnek, mely állítást igazolja annak a két személynek a példája – Újvárossy József (1838–1919) és Zathureczky Gyula (1939–1924) –, akik az intézmény léte alatt mindvégig törvényhatósági bizottsági tagok voltak. A gyűléseket mindketten gyakran látogatták, és a különféle választmányokban is több mandátumot töltöttek ki.[14]

Agrárium	36%
Üzleti ágazatok	32%
Szabadfoglalkozású értelmiség	19%
Közhivatal/köztisztség viselői	10%
Ismeretlen	3%

2. táblázat. Vagyoni és foglalkozási főkategóriák aránya a háromszéki virilisek körében

Háromszéken a vizsgált időszakban a földadónak volt a legnagyobb súlya az egyenes állami adónemek között, ami leképeződik a virilisnévjegyzékek foglalkozási rub-

14 Nagy: *Háromszék*. 131, 144–145.

rikáinak az összesítésében is, ahol a birtokosok 36% részaránnyal mutathatók ki. A birtokméretet illetően az országos és az erdélyi állapotokhoz viszonyítva a kisebb területű gazdaságok túlsúlya figyelhető meg, ezek több mint 80%-a 5 kataszteri holdnál kisebb kiterjedésű volt. A 3000 kh-nál nagyobbak 1870-ben kevesebb mint 3%-ot tettek ki. Ugyanekkor művelési ágak tekintetében a szántók a teljes területből kevesebb mint 15%-ot képeztek, ami az erdélyi átlagnak is kevesebb mint fele volt, ezzel szemben a megye több mint felét erdő borította. A jövedelmezőség is hasonló képet mutatott, a gazdaságoknak megközelítőleg 0,25%-a esetében jöhetett szóba, hogy pusztán a földadója és a terméskihozatal üzleti értékesítése nyomán kivetett 3. osztályú kereseti adója a virilisek közé emelte azok tulajdonosait. Az 1871–1874 közötti időszak túlnyomó többségét ezek a birtokosok képezték.[15] Az 1877-ben életbe léptetett megyerendezés során a nagybirtokosok kerültek szilárd pozícióba a virilisnévjegyzékeken, helyzetük tovább erősödött a már említett arányosítások során történt koncentrációval. A korszak másik jelentős birtokrendezése, a szintén társadalmi feszültségeket felizzító tagosítások eredményeként többnyire megszűnt a nyomásos gazdálkodás és az ugaroltatás, ám ez nem eredményezett olyan ugrást az egyéni gazdaságok terméskihozatalában, ami kisebb birtokosokat emelt volna be a virilisek közé. 1910-ben a szántók jövedelmezősége messze elmaradt a magyarországi átlagtól, relatíve magasabb tiszta földjövedelem a Feketeügy és az Olt völgyében mutatható ki,[16] ami bizonyára az ártérszabályozásoknak is köszönhető volt. A névjegyzékekben stabil pozíciójú földbirtokosok között a titulussal (gróf, báró) rendelkező arisztokraták kiemelt helyen említhetők. Kisebb részben a birtokkal összefüggő ipari üzemet vagy szolgáltatást működtettek (szeszgyár, üveggyár, erdőipar, szénsavsűrítő, fürdő), és általában a névjegyzékek első negyedében foglaltak helyet. Nagyobb részük hivatalt viselt, ilyenkor a földbirtok, a majorság és a régi kiváltságokon alapuló haszonélvezetek (szeszgyár, vásárvám, hídvám) bérletbe adva hajtották a hasznot számukra. A háromszéki arisztokraták egy jelentős része más törvényhatóságokban töltött be hivatalt, és az itteni virilis minőségükről le is mondtak. Ingatagabb volt a helyzete a köznemesi származású birtokosoknak. A névjegyzékeken körükben gyakoribbak voltak a személyi cserék, és általában az alsóbb pozíciókat foglalták el; többük hivatalt viselt a közigazgatási apparátus különböző szintjein. Az arányosítások jelentős szelekciót eredményeztek ebben a körben: a részükre kiszakított erdőbirtok (az arisztokráciáéval együtt) fontos szerepet játszott a faipari nagyvállalatok megtelepedésében; sokan végleg eltűntek a virilisek közül, és a közgyűlés választott tagjai között bukkantak fel.[17] Az agrárszektor másik jellegzetes figurái a haszonbérlők, akik közül néhány kezdetben uradalmi intézőként szerepelt a virilisek körében, később, a

15 Uo. 145–148.
16 Demeter: *Kiegyensúlyozott*. 15–36.
17 Nagy: *Mercur*. 36–50, 121–126.

nagy háború előtti években pedig már maga is birtokos volt. Az arisztokrácia vagyontárgyai vagy haszonélvezeti jogainak haszonbérlői közül később többen szintén földbirtokosként vagy iparvállalat tulajdonosaiként fordultak elő a névjegyzékekben.[18] A földbirtokosok kategóriájának határai igen rugalmasak: az idesoroltak jelentős része egyénileg más természetű bevételi források irányába is orientálódott, ugyanakkor a következő három foglalkozási csoport majdnem minden képviselője egyénileg rendelkezett ilyen természetű vagyontárggyal, illetve tetten érhető az igyekezet, hogy vagyonát ezzel gyarapítsa (ergo: fizetett földadót), függetlenül attól, hogy mi ösztönözte erre. Kétségtelenül az agrárium kategóriájába sorolhatók azok az országhatár közelében élő, román nemzetiségű juhos gazdák, akik a vámháborút megelőző években epizódszerűen bukkantak fel a névjegyzékeken, bár a számukra kirótt adónem nem ismert.

Azoknak a viriliseknek az aránya, akik számára az államkincstár a közterhek nagyobbik részét az üzleti nyereségre vetette ki, mintegy 32%-ra tehető. Az általuk művelt foglalkozások igen széles spektrumot ödtek le. Itt stabil szereplők a szeszgyárosok, akiknek körülbelül a fele állandóan a legnagyobb összegeket befizetők első harmada között foglalt helyet. A szeszgyárosok részben a kézdivásárhelyi kézműiparosok köréből emelkedtek ki, részben a vidéki birtokosok haszonbérlői közül. Az 1888-as fiskális reformot megelőzően konszolidált helyi piaccal rendelkeztek, egyenes állami adóik nagyobb részét a falusi önkormányzatoktól árendált italmérési jog haszna után fizették be, a fordulópont után pedig jelentős részben a felhalmozott termőterületek után. Melléktevékenységük a szarvasmarhával való nagybani kereskedelem, amely a vasúthálózat kiépülése nyomán Budapest (Ferencváros) és Bécs (St. Marx) felé irányult.[19] A vámháborút megelőző években a listákon előfordultak a kézműipar jelesebb képviselői is (ipartársulati elnökök), majd az ágazat piaci válsága miatt véglegesen eltűntek onnan.[20] Szilárd helyzetük volt a kereskedők egy szűkebb rétegének is, akiket közelebbről úgy határozhatunk meg, hogy városon éltek, ott vegyesbolttal rendelkeztek, ezenkívül nagybani kereskedelmet is folytattak agrártermménnyel Brassó vagy a főváros felé, illetve fordítva, onnan valamilyen gyáripari termékkel. A faipar meghonosodása nyomán, rövidebb időközökig, feltűnt néhány, ebben az ágazatban tevékenykedő kereskedő is. A nagyobb vállalatok igazgatói vagy üzemvezetői azonban nem fordultak elő a listákon, mivel egyenes állami adóik nagyobb részét Budapesten vagy Nagyváradon fizették be, ahol cégük be volt jegyezve.[21]

18 Nagy: *Háromszék*. 149–156.

19 Nagy: *Mercur*. 72–91.

20 Nagy Botond: *Megélhetési taktikák válság idején. Kézdivásárhelyi csizmadia- és cipészmesterek az osztrák-magyar–román vámháború körülményei között*. Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve 2010. 417–443.

21 Nagy: *Mercur*. 127–143.

A haszonbérlők gyűjtőfogalomba sorolt személyek között jelentős különbség volt a vagyon és a jövedelem mérete tekintetében. A kemény magot a fogyasztási adó államosítása előtt a már említett italmérési jog haszonbérlői képezték. A két város vásárvám-haszonbérlőinek helyzete ennél jóval ingatagabb volt, e kategória a századforduló után jórészt el is tűnt a névjegyzékekből. Sajátos figurák ebben a közegben a forráshaszonbérlők, akik közül többen a korszak egésze alatt folyamatosan feltűntek a rendes névjegyzékekben vagy a pótlistákon, de sorozatosan csak úgy, hogy párhuzamosan más tevékenységet is folytattak (hadseregélelmiszer-beszállítás, vegyes kereskedelem, vendéglő-, kocsma- vagy mészárszék-haszonbérlet stb.). E színtéren minőségi ugrás a magyar ásványvízkartell megalakulását követően volt tapasztalható, hiszen az erre a célra alapított részvénytársaság rendkívül bőkezű ellentételezéssel vette át az ásványvízforrásokat, és kínált jól jövedelmező menedzseri állásokat a volt haszonbérlőknek – ami végeredményben a társaságnak a gyors csőd közeli helyzetbe juttatását is előidézte.[22] Az építési vállalkozók az 1870-es évek elejétől voltak jelen a vármegye gazdasági életében. Kezdetben közúti műtárgyak (hidak, átereszek, támfalak) építésére szorítkozott tevékenységük, majd a millennium évétől kezdődően fellendült középítkezések (községházak, iskolák, vágóhidak stb.) emelték képviselőik számát és jövedelmét. Ők nagyrészt Olaszországból, Dél-Tirolból és a magyar Alföldről bevándorolt személyek voltak, közülük csak egy-két képviselőt emelt be a konjunktúra a virilisek közé. A századfordulót követően megjelent a háztulajdonos-foglalkozás is a legnagyobb adózók körében, azonban ezekben az esetekben kivétel nélkül más szakma művelőit (kereskedő, gyógyszerész stb.) takarták el – előttünk ismeretlen okokból – e címkével a névjegyzék összeállítói.[23] Már a legkorábbi névjegyzékekben is előfordult az igazgatói titulus, de ebben az esetben is indokolt disztingválni. A kimutatás szerkesztői előszeretettel tüntették fel ezt olyan személyek esetében, akiket vidéki takarékpénztárak vezérigazgatóinak választottak meg, azonban többségükben rendelkeztek más egzisztenciával is. A nagyobb üzleti forgalommal rendelkező sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi pénzintézetek igazgatóinak javadalmazása volt csupán akkora, hogy az képezhette azok személyes jövedelmének nagyobb részét.[24] A málnásfürdői szénsavsűrítő vezetője egy személyben a társaság vezérigazgatója, üzemvezetője és feltehetőleg többségi részvényese is volt. Ő az alapítást követő második évtől kezdődően szintén igazgatóként szerepelt a névjegyzékekben. Így tüntették fel 1873-as alapításától a köpeci szénbánya egymást követő két üzemvezetőjét is, illetve a sepsiszentgyörgyi szövőgyár vezetőit is, miután a létesít-

22 Uo. 290–293.
23 Nagy: *Háromszék*. 166.
24 Uo. 165.

mény a létrehozása után bő két évtizeddel, a századelő első évtizedében nyereséggel kezdett működni.[25]

A virilisek között 19%-os részarányt képviselt a szabadfoglalkozású értelmiség. Minden idesorolt személy befizetett egyenes adóját kétszeresen számították, de nem minden erre jogosult szerepelt a csoportban. A jogi végzettségű ügyvédek – majd, a közjegyzőség intézményének a meghonosodása után, a közjegyzők – állandó szereplők a legelső névjegyzéktől kezdődően. Körükben néhány esetben megfigyelhető a szakmán belüli teljes generációváltás, amikor az apa helyét a fia vette át, továbbá vér szerinti (apa és fiú vagy fivérek) és műrokonsági (após-vej, sógor) kapcsolatokból képződött hálózatok is beazonosíthatók. Továbbá társadalmi mobilitás is mutatkozott ebben az irányban. Főleg birtokos, de kereskedő és iparos virilisek második nemzedéke tűnt fel, és eresztett gyökeret a századforduló után kelt névjegyzékek középmezőnyében. Az ügyvédi praxishoz majdnem mindig jelentős földbirtok is kapcsolódott, amelynek többnyire öröklés útján jutottak birtokába, de más szakmákhoz mérten jelentős fokú volt a vagyon e válfajának a felhalmozása is. A következő alcsoport az orvosoké, akik között a kisebb szakmai presztízzsel és javadalmazással rendelkező körorvosok epizódszerűen a teljes vizsgált korszakban fel-feltűntek a névjegyzékekben. Esetükben közös nevezőnek a helyi származás és az öröklés által szerzett földbirtok megléte tekinthető. Ez az a vagyoni elem, amelynek köszönhetően szerepelhettek, igaz, általában csak a lista végén, személyekre lebontva, ritkán és számos megszakítással. A kórházaknál alkalmazott orvosok magasabb szintű szakképzettséggel rendelkeztek, az állásuk mellett a vármegyei szakapparátusban is feladatot vállaltak (törvényhatósági főorvos, járási orvos, tisztiorvos), magánpraxist is folytattak, és esetenként a MÁV vagy valamely nagyvállalat is alkalmazta őket részidőben. Ennek következtében általában a felső középmezőnynek voltak stabil szereplői. A korai időszakban mégis személycserék figyelhetők meg köreikben, ami azzal magyarázható, hogy általában más vidékekről származtak, néhány év elteltével pedig többük más törvényhatóságba távozott. Az egészségügyben aktiválók másik alcsoportja a gyógyszerészeké, akik ennek az üzleti szegmensnek a hatósági korlátozásai miatt relatíve magas jövedelmeket könyvelhettek el, és a kétszeres szorzónak köszönhetően stabil pozíciókat foglalhattak el a kimutatások felső középmezőnyében. Megfigyelhető a bekapcsolódásuk az ásványvízüzletbe is, emellett jelentős az átfödés a birtokos kategóriával is. A műszaki értelmiség jelenléte meglehetősen visszafogott. A szabad pá-

25 Háromszéken, a faipari vállalatok kivételével, kevés túlzással, ebben a szűk szegmensben figyelhető meg a menedzseri döntéshozatal szerény áttörése az üzemszervezés szintjén. (A *menedzseri kapitalizmus* fogalmát lásd Alfred D. Chandler: *The United States. Seedbed of Managerial Capitalism = Managerial Hierarchies. Comparative Perspectives on the Rise of the Modern Industrial Enterprise*. Eds. Alfred D. Chandler–Herman Daems. Harvard University Press, Cambridge, 1980. 9–40.)

lyán Sepsiszentgyörgy városa vízvezetékrendszerének felépítésére felkért, majd annak teljes aktíváit megszerző mérnök, illetve már nyugdíjazott és valójában gazdálkodó gépész- és építőmérnökök bukkantak fel epizódszerűen a listákon. A klerikusok, bár igen korán megjelentek, rövid időszakokat töltöttek a névjegyzékekben, azoknak is az utolsó fertályán. Számukat tekintve többnyire a protestáns felekezetek papjai domináltak, a római katolikus és ortodox egyház képviselői csak mutatóban fordultak elő. Kuriózumnak számított, hogy a századforduló után virilis minőségben jelent meg egy tanár és egy festőművész. Előbbit földvagyona emelte a választóvonal fölé, utóbbit pedig a kisvárosi polgárság körében a műtárgyak iránt támadt igény.[26] A vizsgált időszakban összességében a szabadfoglalkozású értelmiség kategóriája bővült a legdinamikusabban, mely folyamatnak elengedhetetlen támasza volt a diploma kétszeres szorzója, illetve az idesorolt személyek földvagyona.

A közhivatalt vagy köztisztséget viselők 10% súlyt képeztek, összevonva az összes virilislistán. A vármegyei közigazgatási szakapparátus központi és járási, magasabb beosztású hivatalnokai rendszerint előfordultak a névjegyzékekben, ám bérüknek – ami ugyan nem volt elhanyagolható méretű – kisebb jelentősége lehetett abban, hogy a rendes és a pótlistát elválasztó vonalat átléphessék. Döntő tényező a földvagyon és haszna, illetve az erre kivetett egyenes állami adó volt. Erre a sajátosságra világít rá az a tény, hogy a vármegye élére kinevezett két idegen főispán közül egyik sem került be a névjegyzékbe, míg a helyi származásúak mind szerepeltek ott. Sőt, a más törvényhatóságokban főispáni vagy alispáni tisztséget betöltő háromszéki birtokosok is a háromszéki jegyzékekre kerültek fel, és írásban mondtak le azokról, ahol a hivatalt töltötték be. Bár a választott törvényhatósági bizottsági tagokra vonatkozóan nincs még átfogó elemzés, és az őket tartalmazó listák sem ismertek kimerítően, a következőkben bemutatott kutatás részeredményeként mégis előrebocsátható egy fontos megállapítás. Mind a központi, mind a járási apparátus magasabb rangú tisztviselői (alispán, főjegyző, jegyző, szolgabíró) között találunk olyanokat, akik e hivatal elfoglalása előtt szerepeltek a virilislistákon, sőt, a választottak között is, a hivatalba lépést követően pedig lekerültek onnan. Mindez jelezheti, hogy a kérdéses személy tudatában volt annak, hogy a földbirtoka után fizetett egyenes adó volumene előbb-utóbb nemcsak arra nem lesz elegendő, hogy a virilisek között maradjon, hanem hogy egzisztenciája fenntartásához hivatalt is kell majd vállalnia. Az ilyen személy vélhetően azzal a céllal is kezdte látogatni a közgyűléseket, hogy ismertté tegye magát, ezáltal pedig a tisztújítások alkalmával jelölté válhasson, és esélye is legyen a megválasztásra. Ha ez nem sikerült neki, időközben pedig kiszorult a virilisek közül, a választottak listáján verekedhette vissza magát a törvényhatósági bizottságba, hogy végül fizetéssel járó tisztséget szerezhessen a közigazgatási apparátusban. E vázolt mögöttes

26 Nagy: *Háromszék*. 166–169.

szándék nyilván nem feltételezhető az önkormányzatok és az állam decentralizált intézményei vagy a jogszolgáltatási apparátus keretében alkalmazott tisztviselők körében. Közülük virilisek meglehetősen ritkán kerültek ki. Az ő esetükben is a földbirtoknak jutott főszerep, és ez a fordulat e közegben is többször a nyugdíjazás és a gazdálkodáshoz való visszatérés pillanatában következett be.[27]

A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG GYŰLÉSEINEK TÁRGYSOROZATA ÉS A RÉSZVÉTEL

A háromszéki törvényhatósági virilisek kollektív érdekérvényesítési gyakorlatának vizsgálatakor a közgyűlési napirendi pontok számának az elemzésére helyezzük a fókuszt, illetve e pontokat tematikájuk szerint csoportosítva is számba vesszük. Így próbáljuk megragadni azt, hogy az egyéni anyagi érdekek szempontjából meglehetősen heterogén csoport milyen közös pontokat azonosított, amiért határozataikban egységesen léphettek fel, s hogy a törvényhatósági bizottság választott tagjaival az agenda mely pontjai körül találták meg a konszenzust. Továbbá, az 1875–1915 közötti időszakra vonatkozóan ötéves mintán elemezzük, hogy a törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjai milyen létszámban voltak jelen a közgyűléseken. A mintában rendes, rendkívüli és ünnepi közgyűlések is szerepelnek. Rendes közgyűlésnek számítottak azok, amelyeket a vármegye működési szabályrendeletének megfelelően eleinte félévenként, majd negyedévenként hirdettek meg, és pontos séma szerint meghatározott napirenddel működtek. A rendkívüliek agenda szempontjából nem mutattak eltérést, itt azok a pontok szerepeltek, amelyek tárgyalása a rendes közgyűlésen az idő túlhaladása miatt elmaradt. A teljes vagy részleges tisztújításokra is a fenti gyűlések valamelyikén került sor, külön erre a célra nem hívták össze a képviseletet. Ünnepi közgyűlésre viszont csak jeles események és megemlékezések alkalmával került sor, és ilyenkor csupán díszbeszédek hangzottak el, határozathozatalra nem került sor.

27 Uo. 169–172.

I. Alispáni és árvaszéki elnöki jelentések
II. Kormányleiratok
III. Vármegyei átiratok
IV. Megyei ügyek
V. Községi ügyek
VI. Községi költségvetések
VII. Községi számadások
VIII. Magánfelek ügyei
IX. Indítványok

3. táblázat. Napirendi pontok csoportosítása Háromszék vármegye törvényhatósági bizottságának rendes és rendkívüli közgyűlésein

A tárgysorozat rendje az 1870-es évek elejétől az első törvényhatóságokra vonatkozó jogszabály alapján összehívott közgyűléseken már egy jól meghatározott sémát követett, aminek minden bizonnyal voltak történeti előzményei. A következő évtizedben gyakorlatba ültetett működési szabályrendek írásban is rögzítették a napirend tematika szerinti csoportosítását. A törvényhatósági bizottsági tagok a meghívójuk mellé csatolva előre kézhez kapták a tárgyalandó pontok listáját, amelyet a helyszínen még kiegészítettek a rendes listáról lemaradt póttárgyak sorozatával. A gyűlések az alispán és az árvaszéki elnök eseményjelentéseivel (I.) kezdődtek. Előbbivel kapcsolatban többnyire interpellációk is elhangzottak, az erre adott válaszokkal pedig általában elégedett volt a kérdező. Csupán a 20. század elejére begyűrűzött politikai feszültségek nyomán terebélyesedtek e véleményváltások hosszabb csatározásokká. A kormányleiratok-témacsoport (II.) kezdetben a törvények kihirdetését foglalta magában, később a törvények végrehajtási rendeleteit ismertették, illetve azokat a minisztériumi határozatokat, amelyek helyi önkormányzatokat érintő, fellebbezett ügyekben keletkeztek. A megyei átiratok sorozatát (III.) azok a különféle tárgyakban az idegen törvényhatóságokhoz, parlamenthez vagy kormányhoz intézett feliratok alkották, amelyekhez támogatást kértek. Megyei ügyek (IV.) között a törvényhatósági utak, kórházak, árvaházak, illetve a különféle pénzalapok költségvetéseit és számadásait tárgyalták. Témánk szempontjából a községi ügyek (V.), költségtervek (VI.) és számadások (VII.) közé sorolt napirendi pontok a relevánsak. Előbbiek között a különféle szabályrendeletek megerősítési záradékának kérése mellett többnyire az önkormányzati háztartás újonnan bevezetett bevételi vagy kiadási tételei szerepeltek. Utóbbi kettő megnevezése önmagáért beszél. Ezeknek az ügyeknek a tárgyalására a törvények világos feltételek mellett adtak felhatalmazást a törvényhatósági bizottság számára. A községek működését keretező jogszabályok úgy rendelkeztek, hogy a törvényhatóság köteles külön tárgyalás nélkül elfogadni a községek által jóváhagyásra

felterjesztett éves költségvetéseket, ha azok teljesítették a formai kritériumokat, a költségek fedezésére nem vetettek ki pótadót, és a településről senki nem nyújtott be ellene fellebbezést. Hasonló eljárásokat írtak elő a számadások esetében is.[28] A törvényhatóságra vonatkozó jogszabályok nem adtak ettől eltérő vagy ezt felülíró meghatalmazást a szék közgyűlésének. Felülvizsgálati jogot biztosítottak a községi törzsvagyonszerzési és elidegenítési kérésekben, továbbá a költségvetések és a számadások terén, anélkül, hogy az eljárást tovább részletezték volna. A községet érintő hatáskörével kapcsolatban világosan fellebbezéshez kötötték a beavatkozást: „a községektől, a községi törvény értelmében, felterjesztett, vagy fellebbezett ügyek másodfokú ellátása".[29] Háromszéken a napirendek sűrűsége alapján joggal gyanakodhatunk arra, hogy a törvényes előírásoktól eltért a gyakorlat, kiváltképpen, ha azt összehasonlítjuk a másik három székelyföldi vármegye úzusával.

Udvarhely vármegyében 1880–1885 között a törvényhatósági bizottság tárgysorozatában szereplő napirendi pontoknak száma 80–90 között mozgott, míg kötelékében 136 saját önkormányzattal rendelkező település létezett. Következésképpen a községek költségtervei és számadásai egyenként nem képezhettek önálló napirendi pontokat. Alaposabb vizsgálatnál láthatóvá válik, hogy egyedül Székelyudvarhely város éves költségvetése szerepelt külön pont alatt, de csupán éves főösszegeit rögzítették, így tárgyalása rövid lehetett. Egy másik napirendi pont alá volt felsorakoztatva az összes többi község, akik jóváhagyásra beterjesztették a költségterveiket. Részletesebb tárgyalás alá azonban nem vették azokat, és főösszegekről sem volt szó, csak megjegyezték, hogy a testület jóváhagyta azokat.[30] Ugyanebben az időszakban Maros-Torda vármegyéhez (Marosvásárhely kivételével) összesen 210 önkormányzattal rendelkező település tartozott, a törvényhatósági bizottsága pedig átlagosan évi 244 napirendet tárgyalt. A szám később valamelyest emelkedett: 1886–1890 között 292, 1891–1895 között 391, 1896–1900 között pedig 349 volt az átlag. Részleteiben vizsgálva megállapítható, hogy egy napirend alatt általában egy járáshoz tartozó községek költségtervei voltak felsorakoztatva, vagy vegyesen az előző évről a hátralékosan benyújtottakkal. Az 1879-es évtől kezdődően minden esetben szerepelnek a bevételi és kiadási főösszegek, a számadásokat pedig nem tárgyalták.[31] A költségvetések alaposabb vizsgálatáról a pótadót alkalmazó községek esetében rendelkezett a törvény.

28 Az 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről. VIII. fejezet a községek háztartásáról, 102–133§§; az 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről, IX. fejezet a községi háztartásról, 109–147§§.

29 Az 1870. évi XLII. tc. a törvényhatóságokról. 43§. e), f), m) pontok; az 1886. évi XXI. tc. a törvényhatóságokról. 47§. e), f), m) pontok.

30 RNL HrMF F. 43. (Udvarhely vármegye iratai) 166. á. (Törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei) 5/1880, 6/1881, 7/1882, 8/1883, 9/1884, 10/1885. k.

31 RNL MsMF F. 48. (Maros-Torda vármegye iratai) 5. á. (Törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei) 2/1879–1880, 3/1881, 4/1882, 5/1883, 6/1884, 7/1885, 8/1886, 9/1887,

1877-ben Maros-Torda vármegyében ezek 49%-ot tettek ki, majd ez az érték 1892-re felkúszott 88%-ra.[32] A számadatok rögzítését tehát igen korán kiterjesztették azokra a településekre is, amelyek saját bevételi forrásokból képesek voltak gondoskodni az önkormányzati kiadásokról. Bár ez a gyakorlat több, mint amit a jogszabály előírt, mégsem tekinthető korlátozónak, mert semmi nem mutat arra, hogy a törvényhatóság ezt az önkormányzatok feletti gyámkodásra használta volna. Csík vármegyéhez 66 saját önkormányzattal rendelkező település tartozott az 1880–1885 közötti időszakban, ugyanakkor a törvényhatósági bizottság gyűlésein tárgyalt napirendek száma átlagosan 363 volt. Később ez némi emelkedést is regisztrált. A községi költségtervek tárgyalása a Maros-Tordában lévő gyakorlattal mutat hasonlóságokat, csak itt egyetlen napirendi pont alá vették az összes településről beterjesztettet. Az 1878-as évtől kezdődően majdnem teljes számok maradtak fenn, annak ellenére, hogy a pótadózás jóval később lett általánosan elterjedt bevételi tétel. Az éves napirendi pontoknak az előbbiekhez viszonyított szembetűnő eltérése jórészt abból származtatható, hogy Csík vármegye közgyűlésein magas volt a megyei és a magánszemélyek által beterjesztett ügyek száma.[33] Idetartoztak az ún. havasi javak és a megyei iskolaszék ügyei (amiben több tanintézmény fenntartójaként közvetlen illetékessége volt), továbbá a tanulmányi alaphoz intézett ösztöndíjkérelmek, illetve a többi alapból való kölcsönökre vonatkozó kérések. Utóbbi esetekben tényleges hitelbírálatokkal is foglalkozott a testület.[34]

Háromszék vármegyében 1880-ban összesen 114 önkormányzattal rendelkező település létezett (beleértve Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy városokat is), a századforduló után az időközben lezajlott községegyesítések eredményeképpen számuk 104-re apadt. Ennek ellenére a törvényhatósági bizottság gyűlésein tárgyalt napirendi pontok száma, az előbbiekhez viszonyítva, toronymagasan kiemelkedik az egész időszakban.[35]

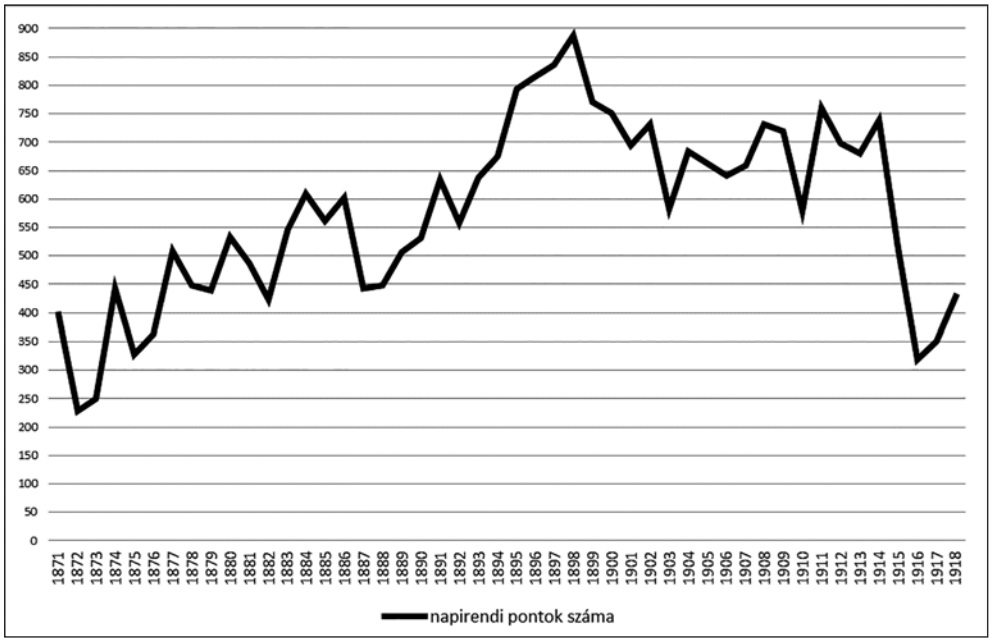
10/1888, 11/1889, 12/1890, 13/1891, 14/1892, 15/1893, 16/1894, 17/1895, 18/1896, 19/1897, 20/1898, 21/1899, 22/1900. k.

32 *Egyesült Maros-Tordavármegye 1877-diki állapotáról s tett közigazgatási intézkedésekről tett évi jelentése a vármegye alispánja Szentiványi Kálmánnak*. Marosvásárhely, 1878. 49–50; *Marostordamegye 1892-ik évi állapotáról jelentése Sándor László alispánnak*. Marosvásárhely, 1893. 39.

33 RNL HrMF F. 7. (Csík vármegye iratai) 148. á. (Törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei) 16/1880, 17/1881, 18/1882, 19/1883, 20/1884, 21/1885, 22/1886, 23/1887, 24/1888, 25/1889, 26/1890, 27/1891, 27/1892, 28/1893, 29/1893, 30/1894, 31/1895, 32/1896. k.

34 Például az 1896-ban tárgyalt 353 napirend közül 22 a havasi javak igazgatására vonatkozott, az iskolaszék négy napirend alatt 32 ügyet tárgyalt, három napirendi pont alatt pedig 268 ösztöndíjkérelmet bíráltak el. RNL HrMF F. 7. 148. á. 32. k. 1896. 05. 26/32-33, 35, 51-67, 173-174; 1896. 08. 26/207, 212-215, 246; 1896 10. 15/268, 314-315.

35 Az 1871–1877 közötti időszakban a törvényhatósági bizottság minden gyűlésén egyes számmal újrakezdték a jegyzőkönyvi pontokat, ezek összeadásának összege eredményezi az

2. diagram. Napirendi pontok száma Háromszék és Miklósvárszék, illetve Háromszék vármegye törvényhatósági bizottságának gyűlésein

éves napirendi pontok számát. (RNLt KvMF F. 8. 910. á. 38. k. 1871. 03. 10/100, 06. 15/62, 07. 25/70, 09. 13/81, 11. 14/36, 12. 28/47; 1872. 04. 23/ 14, 141, 06 15/29, 09. 25/45; 1873. 04. 01/119, 11. 12/130; 1874. 02. 26; 39. k. 1874. 05. 27/125, 07. 23/29, 09. 09/53, 11. 25/202, 12. 18/8; 40. k. 1875. 06. 08/10, 06. 24/181, 10. 07/138; 1876. 02. 16/83; 41. k. 1876. 06. 13/197, 07. 08/7, 08. 30/5; F. 9. 841 á. 8. k. 1876. 09. 07/65; 9. k. 1877. 01. 13/55, 03. 19/36, 05. 18/16; 10. k. 1877. 06. 26/192; 11. k. 1877. 09. 12/50; 12. k. 1877. 10. 25/110; 13. k. 1877. 12. 02/39, 12. 20/51.) 1878–1918 között évente kezdték újra a számozást, az év legutolsó gyűlésének jegyzőkönyv-hitelesítési száma adja az éves napirendi pontok számát. 1903-ra vonatkozóan az október 13-án tartott gyűlés az utolsó, amelyről jegyzőkönyv fennmaradt, ennek kivételével minden év teljes. (15. k. 1878. 12. 10/448; 19. k. 1879. 12. 23/440; 22. k. 1880. 12. 28/533; 26. k. 1881. 12. 28/448; 31. k. 1882. 12. 28/424; 35. k. 1883. 12. 06/546; 40. k. 1884. 12. 30/610; 43. k. 1885. 12. 29/562; 47. k. 1886. 12. 29/602; 50. k. 1887. 12. 29/443; 53. k. 1888. 12. 29/449; 56. k. 1889. 12. 23/506; 59. k. 1890. 12. 30/531; 62. k. 1891. 12. 29/635; 66. k. 1892. 12. 03/558; 70. k. 1893. 12. 22/638; 73. k. 1894. 12. 28/675; 76. k. 1895. 12. 28/794; 80. k. 1896. 12. 29/814; 83. k. 1897. 12. 29/836; 86. k. 1898. 12. 29/887; 89. k. 1899. 12. 29/771; 93. k. 1900. 11. 30/751; 96. k. 1901. 11. 23/658; 99. k. 1902. 12. 29/732; 102. k. 1903. 10. 13/583; 107. k. 1904. 12. 10/683; 114. k. 1905. 12. 28/661; 119. k. 1906. 12. 22/642; 124. k. 1907. 12. 20/628; 129. k. 1908. 12. 30/732; 133. k. 1909. 12. 29/720; 135. k. 1910. 12. 06/579; 137. k. 1911. 12. 16/760; 139. k. 1912. 12. 07/698; 142. k. 1913. 12. 16/681; 146. k. 1914. 12. 29/738; 148. k. 1915. 12. 16/512; 149. k. 1916. 07. 15/319; 150. k. 1917. 12. 21/351; 151. k. 1918. 11. 15/428.)

Ha alaposabban megvizsgáljuk, hogy a tárgysorozat mely kategóriájába sorolhatók a napirendi pontok, láthatjuk, hogy ezek túlnyomó többsége a részletesebben meg nem nevezett községi ügyek, illetve a költségvetések és számadások csoportjához tartozó kérdések. Az 1871-es községi törvény életbe léptetésétől kezdődően a szék törvényhatósági bizottsága egyenként megvizsgálta a községektől beérkezett költségterveket és számadásokat, holott ezekhez kapcsolódó fellebbezés alig érkezett be, s a pótadózás még ritka kivételnek számított; vagyis a testület túllépte a jogszabály által számára megszabott kereteket. Ennek a gyakorlatnak az eredetére vonatkozóan csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A kimerítő kutatások ugyan még hiányoznak, ám az már megelőlegezhető, hogy a neoabszolutista rendszer közigazgatása nagyobb szigorral járt el a szabadságharcban aktívabb szerepet vállaló háromszéki települések önkormányzataival szemben, mint annak a tágabb környezetében lévőkkel. S bár a középszintű igazgatásban részt vevő hivatalnokgárda időközben nagyjából kicserélődött, a hivatalszervezési kultúrát az inercia átlendítette a provizórium időszakára, hogy aztán néhány eleme túléljen a dualizmus korában is. A közigazgatási reform során 1876-ban létrejött Háromszék vármegye törvényhatósági bizottsága már rutinosan vetette vizsgálat alá a községek háztartásának számadatait tartalmazó kimutatásokat, illetve azokat a határozatokat, amelyek egy új bevételi tétel bevezetésére vonatkoztak. Egyetlen vezérlőelv figyelhető meg a bírálatok lebonyolításakor, a községek esetleges túlköltekezésének az elhárítása. 1877 júniusától a testület tanácskozásain az újonnan kinevezett főispán, Potsa József elnökölt, aki tovább fokozta a gyámkodást az önkormányzatok felett. A beiktatását követő második közgyűlésen észrevételezte, hogy a beterjesztett költségvetések nem teljesen követték a községi törvény előírásait, nevezetesen hiányoztak az önkormányzatok statútumai, amelyek pontosan meghatározták volna az elöljáróságok és a szolgaszemélyzet juttatásait (fizetés és napidíj), ami miatt tényleg nagy ingadozások mutatkoztak a korábbi években.[36] Közbeavatkozása nyomán megnövekedett a napirendi pontokat tárgyalásra előkészítő, állandó választmánynak a szerepe, a jegyzőkönyvekben egy-egy eset bemutatása többoldalasra terebélyesedett. Attól kezdődően az önkormányzatoknak minden kiadási tételt igazoló iratokkal kellett alátámasztaniuk, így egy adott község éves számadására többször is visszatért a törvényhatósági bizottság, mire a település megkapta arra a jóváhagyást. Az új gyakorlat eredményeképpen a gyűlések időtartama jelentősen megnövekedett, majdnem mindig másnapra is áttolódott, ami miatt az átlagtagság – legyen szó virilisekről vagy választottakról – részvétele láthatóan visszaesett. Mintha elveszett volna az érdeklődés a közügyek iránt. A részvételi szándék hanyatlásához másfelől az járult hozzá, hogy az önkormányzatok feletti kontroll fokozása által a bizottsági tagok védve látták saját anyagi érdekeiket. A virilis tagok

36 RNLt KvMF F. 9. 841. á. 12. k. 1877. 10. 25/104.

lakhely szerint jelentős mértékben a két városban koncentrálódtak, anyagi érdekeltségeik viszont nagyrészt szétszóródtak a környező falvakban. A választott tagok anyagi helyzete a legnagyobb adózókhoz mérten valamivel szerényebb volt, de egzisztenciájuk alapját szintén a földvagyon, az üzleti nyereség vagy a hivatali javadalmazás képezte. Térbeli terítettségük a választási körzetek alapján az előbbiekénél nagyobb, ám a két csoport között vagyoni vagy jövedelmi állapot tekintetében nem húzódott áthidalhatatlan szakadék. A virilisek és a választottak között társadalmi osztályellentét nem létezett, inkább hasonlóság figyelhető meg anyagi érdekeik terén, az elnöklő főispán intézkedései tehát ténylegesen előmozdították a kohéziót.

A háromszéki falvak önkormányzatainak zöme ebben az időszakban többnyire a rendi korszak maradványait jelentő haszonélvezetekre, illetve az osztatlan legelők és erdők hasznára alapozta folyó háztartását. Ezeknek azonban csak haszonélvezői voltak, hiszen jog szerinti tulajdonosaik az adott településen földtulajdonnal rendelkező személyek csoportja, a birtokosságok voltak. Erdélyben a neoabszolutista rendszer által gyakorlatba ültetett polgári törvénykönyv a birtokosságokat ugyan az osztatlan vagyonok és haszonélvezetek kollektív tulajdonosainak nevezte meg, ám a joghézag miatt csupán évtizedekkel később jöttek létre a kisebb szereplőket magukba tömörítő közbirtokosságok, míg a nagyobbak külön kiszakítva, természetben kapták kézhez jussukat. A legfontosabb bevételi tételeket, amelyeknek haszna a két időpont közötti időszakban az önkormányzatok kasszájába került, az italmérési jogból, a tőkepénzek kamataiból, illetve az erdőkből és a legelőkből realizált jövedelem képezte. Általában abban konszenzus volt, hogy az előbbi két tételből szerzett jövedelemből a községek kiegyenlítették utóbbi kettőnek mindenféle közterheit, amely gyakorlat azonban a piacosodás fokozódása nyomán sokszor vita tárgyává vált. Az erdő és a legelő hasznosítására többnyire akkor került sor, amikor az italmérés és a kamathasznok nem fedezték a kiadások nagyobb részét. A nagyobb birtokosok számára az ennek használatára kivetett, helyiilleték-jellegű közteher, a rovatal azért volt elfogadható megoldás, mert az eljárás akadályozta az erdőterületek intenzívebb kiélését, így az újraelosztás során konzervált állapotú területnek lehetett a várományosa. Ebben a környezetben a törvényhatóság a *status quo* garanciájának számított, a gyámkodás fokozása a bizottsági tagok személyes érdekeit szolgálta.[37] Az arányosítások fokozatos véghezvitelével ez az együttműködés érvényét vesztette, ennek ellenére a nagyfokú szigorban szocializálódott önkormányzatok igazodtak a törvényhatóság igényeihez. Általában a legszükségesebb kiadások fedezésére vetették ki az immár általánosan elterjedt pótadót, a kivételesen nagy igényeket pedig az állandó választmány ollója nyeste viszsza. A fordulat a törvényhatósági bizottság tagjainak összefogását, bár nem azonnal és nem teljesen, de jól láthatóan megbontotta. A századfordulót megelőző két évti-

37 Nagy Botond: *Közteher a falu javára. Községi pótadózás a dualizmus kori Háromszéken*. Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat 24(2023). 91. sz. 108–114.

zedben pártpolitikai törésvonal alig érzékelhető Háromszék vármegye közgyűlésének munkálataiban, annak ellenére, hogy a tagság közügyekben aktívabb része rendre kinyilvánította a helyi nyilvánosságban ilyen természetű hovatartozását vagy szimpátiáját. A századforduló után a feszültségek fokozódása jórészt valóban az országos folyamatok helyi begyűrűzésének volt tulajdonítható, de jelentős szerepet kapott a helyi hatalmi struktúra összeroppanása is, amit addig a Potsa József főispán által felépített érdekegység tartott egyben. A Potsa-féle konszolidációnak egyik eleme tehát az önkormányzatok feletti gyámkodásban nyilvánult meg, a másik pedig a vármegyék felirati jogának a gyakorlásában. Az elnöklő főispán ugyanis nemcsak kiszolgálta a törvényhatósági bizottság tagjainak az anyagi igényeit, hanem cserében politikai természetű elvárásai is voltak a testülettel szemben.

Potsa József főispán elnöki tevékenységét a törvényhatósági bizottság élén két különös mozzanat keretezi. A beiktatását követő első rendes közgyűlésen, közvetlenül az alispáni féléves jelentés ismertetése után, a testület két tagja indítványt tett az akkor napvilágra került, ún. „székely puccs" hatóságok által elfogott résztvevői fogvatartási viszonyainak javítására, illetve szabadon bocsátásuk érdekében. A mozgalom lényege az akkor zajló orosz–török háborúban részt vevő orosz csapatok utánpótlásának a szabotálása volt, ami azontúl, hogy kényelmetlen helyzetbe hozta az osztrák–magyar diplomáciát, a szabadságharcot leverő csapatok elleni nyílt fellépéssel a közjogi berendezkedés kérdésében is beavatkozásnak minősült.[38] A elnöklő főispán meghajolt a relatíve sok jelenlévő egyöntetű kívánsága előtt, és egy hét múlva a feliratot elő is terjesztették a magyar miniszterelnökhöz. De a gyűlésen félreérthetetlenül jelezte azt is, hogy ezután az ilyen ügyek felett nagyobb kontrollt kíván gyakorolni, továbbá, hogy a jövőben az indítványok a tárgysorozat végén kapnak majd helyet. Tette hátterében nyilvánvalóan az a mögöttes szándék is állt, hogy az elnyújtott gyűlések végére a kedélyek is jobban lecsillapodnak majd, és hasonló állásfoglalásokra nem kerül majd sor.[39] A következő negyedszázadban Potsa József éberen őrködött azon, hogy Magyarország és Ausztria viszonyát, jelesen annak közjogi berendezkedését érintő politikai állásfoglalás lehetőleg ne hagyja el Háromszék vármegye törvényhatósági bizottsága gyűléstermeinek a falait. Ritka kivételt képezett 1880 decemberében a Kolozsvár város által az országgyűléshez felterjesztett azon felirat támogatása, amely a közös hadsereg tisztjei által Bartha Miklós, az *Ellenzék* szerkesztője ellen elkövetett támadás miatt követelt elégtételt.[40] A sajtó széles körben tudósított az

38 A mozgalomról bővebben lásd Szádeczky K. Lajos: *Székely légió szervezése az orosz–török háborúban*. Erdélyi Magyar-Székely Szövetség, Bp., 1920.

39 RNLt KvMF F. 9. 841. á. 1877/8673 (287); 844 á. 12. k. 1877. 10. 25/5, 6; 845. á. 1. k. 1877. 11. 02/8673.

40 Az eseményről és utóhatásairól lásd Ferenczi Szilárd: *Bartha Miklós Kolozsváron. A politikus, a hírlapíró és botrányhős = Bartha Miklós és kora: regionális fejlesztések*. Szerk. Veres Péter. Polgármesteri Hivatal, Székelyudvarhely, 2013. 7–34.

inkriminált ügyről, nagy felháborodást gerjesztve a közvéleményben, ezért a relatíve magas jelenlét mellett megtartott gyűlésen megnyilvánult közakaratot nem volt tanácsos megakadályozni. A támogató feliratot így végül iktatta az országgyűlés.[41]

Parlamenti ciklus	Feliratok száma
1869–1872	5
1872–1875	16
1875–1878	4
1878–1881	9
1881–1884	8
1884–1887	3
1887–1892	1
1892–1896	16
1896–1901	14
1901–1905	8
1905–1906	4
1906–1910	11

4. táblázat. Háromszék törvényhatósági bizottsága által az országgyűléshez felterjesztett feliratok száma

A következő bő két évtizedben a parlamenthez intézett feliratok számában a korábbi időszakhoz mérten nem mutatható ki eltérés vagy más tendencia, azonban tematika tekintetében majdnem kizárólag törvénymódosítási javaslatok születtek, amelyeket az illetékes minisztériumokhoz utaltak tovább. E javaslatok nem támadták a dualista közjogi berendezkedést, és távolról sem tartalmaztak sérelmes bekezdéseket a társországra vonatkozóan. Háromszék törvényhatósági bizottságának gyűlésén indítványozott kényesebb tartalmú feliratot utoljára 1874 elején regisztráltak a parlament iktatóján, egyikben önálló magyar nemzeti jegybankot követeltek, másikban II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalát szorgalmazták.[42] Fordulat e téren közel

41 RNLt KvMF F. 9. 844. á. 22. k. 1880. 12. 28/379; *1878. évi október 17-re hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* (a továbbiakban KI 1878) XXV. k. 171.

42 Az *1869. évi april 20-dikára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház irományok.* IV. k. 39, VI. k. 230, 328, IX. k. 223*; Az 1872. évi szeptember 1-re hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* VII. k. 201, IX. k. 142–143, XVI. k. 148, XVII. k. 321, XX. k. 379, XXI. k. 127, XXII. k. 204, XXIII. k. 5, 230; Az *1875. évi augusztus 28-ra hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* XIX. k. 212–214; KI 1878. I. k. 96–97, 104, VIII. k. 137, XIV. k. 27, XX. k. 144, XXV. k. 171, 307; *Az 1881. évi szeptember 24-re hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* XII. k. 163, 275, 286, XIII. k. 375, XV. k. 164, XVIII. k. 155, XXI. k. 185; *Az 1884. évi szeptember 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* IX. k. 366, XXI. k. 164, 180;

három évtizeddel később következett be. Az 1902. tavaszi rendes közgyűlésen Potsa Józsefnek a vármegye élén töltött 25 éves jubileumáról emlékeztek meg, ahol az alispán, a főjegyző és egy rangidős bizottsági tag díszbeszédet mondott, majd határozatot hoztak a főispán portréjának elkészítéséről. E gesztusok minden bizonnyal elpárásították az élete alkonyán lévő főispán tekintetét, és nem avatkozott közbe akkor, amikor a testület Heves megyének az 1687. évi V. törvénycikk (a Habsburg-ház fiági örökösödése) és az 1715. évi XLIX. törvénycikk (Rákóczi és Bercsényi felségsértésben bűnösnek nyilvánítása) eltörlését szorgalmazó felirat támogatásáról hozott határozatot.[43] Sőt, az országgyűlésen iktatott felirat tartalmazta még Kossuth Lajos és az 1848-as honvédek érdemeinek a törvénybe iktatását is. A lépés világosan jelezte, hogy a főispán elvesztette az ellenőrzést a törvényhatósági bizottság felett.[44] Az 1905-ös év politikai feszültségei már olyan helyi közegbe gyűrűztek be, ahol a korábbiakban látott stabilitásnak csak a romjai voltak fellelhetők, a pártpolitikai törésvonal végigfutott mind a választott, mind a virilis törvényhatósági tagok csoportján. Felszínre kerültek az addigi különös kompromisszummal elfojtott indulatok, és a következő két parlamenti ülésszak ideje alatt a felirati jog gyakorlása erőteljesen a '48-as szellemiség befolyása alá került.[45]

Összességében megállapítható, hogy Potsa József főispánságának ideje alatt a gyűlések legfontosabb célja a törvényhatósági tagok kollektív anyagi érdekeinek megőrzése volt. E szempontból alig tehető különbség a virilis és a választott tagok csoportjai között. A jelenség hasonlóságokat mutat a Pál Judit által a parlamenti választások tárgykörében tett megfigyeltekkel, nevezetesen, hogy Háromszéken a képviselői mandátumok zömét az 1905 előtti ciklusokban a kormánypárti jelöltek szerezték meg, ami inkább a nemzetiségi és nem a magyar többségű választókerületekre volt inkább jellemző.[46] A közjogi kérdések körüli pártpolitika háttérbe szorítása ugyanakkor cseretárgyat képezett. Az országos szintű újabb fejlemények azonban

Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok. XIX. k. 183; *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* III. k. 169, VIII. k. 191, X. k. 218, XVII. K. 333, 337, XX. k. 66, XXIII. k. 165, XXIV. k. 204, XXXI. k. 308, XXXII. k. 129, XXXIII. k. 110; *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* III. k. 18, IV. k. 5, VI. k. 285, IX. k. 203, XII. k. 46, 285; XXI. k. 258, 302, XXV. k. 3, XXVII. k. 32, XXVIII. k. 367, XXIV. k. 57; *Az 1901. évi október hó 24-éra hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* (a továbbiakban KI 1901) II. k. 89, V. k. 12, VI. k. 278, 280, VII. k. 350, 359, XXXIII. k. 182.

43 RNLt KvMF F. 9. 844 á. 97. k. 1902. 06. 11/74, 75, 94.

44 KI 1901. VII. k. 356. 219. sz.

45 *Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* I. k. 78 – 79, 81, 83; *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok.* VIII. k. 85, IX. k. 578, 584, 587, X. k. 227, 237–240, 247, 253.

46 Pál Judit: *Háromszéki képviselők a dualizmus korában = Elitek Háromszéken*. 58–76.

kivédhetetlen hullámokat vertek a helyi közéletben is, ám így is megfigyelhető egy helyi sajátosság, ami a *status quo* bomlásához vezetett. Nevezetesen, hogy a századfordulót követően gyökeresen megváltozott a községek bevételképző gyakorlata: a főösszegek volumene jelentősen megemelkedett, domináns összetevője pedig az a pótadó lett,[47] amelynek kordában tartása korábban a törvényhatósági bizottság igyekezeteinek fő csapásirányát képezte. A századelőn többnyire lezárultak az arányosítások, amelyeknek kiemelt haszonélvezői a nagy földvagyonnal rendelkező társadalmi csoport tagjai lettek, így ezután úgy tűnik, hogy az újabb vagyonelemekkel kistafírozott legnagyobb adózók körében már nem volt akkora tétje a községi pótadó arányának. Az évtizedekig takarékosságra szoktatott önkormányzatok amúgy sem méretezték indokolatlanul túl az éves költségterveiket.

Háromszék vármegyében a törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjainak létszáma 1877–1918 között egyáltalán nem változott. Ennek a népszámláláson regisztrált adatokhoz való igazítására mindössze egyetlen, meglehetősen erőtlen kezdeményezés történt 1893-ban, amit a Belügyminisztérium nem hagyott jóvá. 1912-ben Szentkereszty Béla főispán első intézkedései között e kiigazítást kívánta végrehajtani, de a főjegyzőtől tudomást szerzett a két évtizeddel korábban kelt, belügyi elutasító intézkedésről, melynek nyomán letett ebbéli szándékáról.[48] Magyarország számos törvényhatósági jogú városában a tagság ilyszerű gyarapítása megtörtént, ezzel szemben például a kolozsvári városvezetés több próbálkozását is meghiúsította a központi kormányzat.[49] Nincs kimerítő magyarázat, hogy milyen érdekeket szolgált a mozdulatlanság fenntartása ezen a téren, de sejthető, hogy az erőegyensúly játszhatott döntő szerepet. Ha a kortársak a testületek kis létszámából származtatták a döntéshozatal operativitását,[50] akkor joggal feltételezhető, hogy a gyűléseken való alacsony számú jelenlét is ilyen természetű célokat szolgálhatott. A nagyarányú jelenlét magában hordozta annak a kockázatát, hogy bármely napirendi pont körül különvélemény fogalmazódjon meg, és hogy amellett támogatók sorakozzanak fel, tehát végeredményben a határozati javaslattól eltérő döntés szülessen. Az elnöklő főispánnak tehát érdeke fűződött a kisszámú részvételhez.

Az előbbiekben bemutatott stabilitást megteremtő kompromisszum másik mutatójának a gyűlések látogatottsága tekinthető, amelynek vizsgálatát ötéves ciklusonként vett mintákból végeztük el.[51]

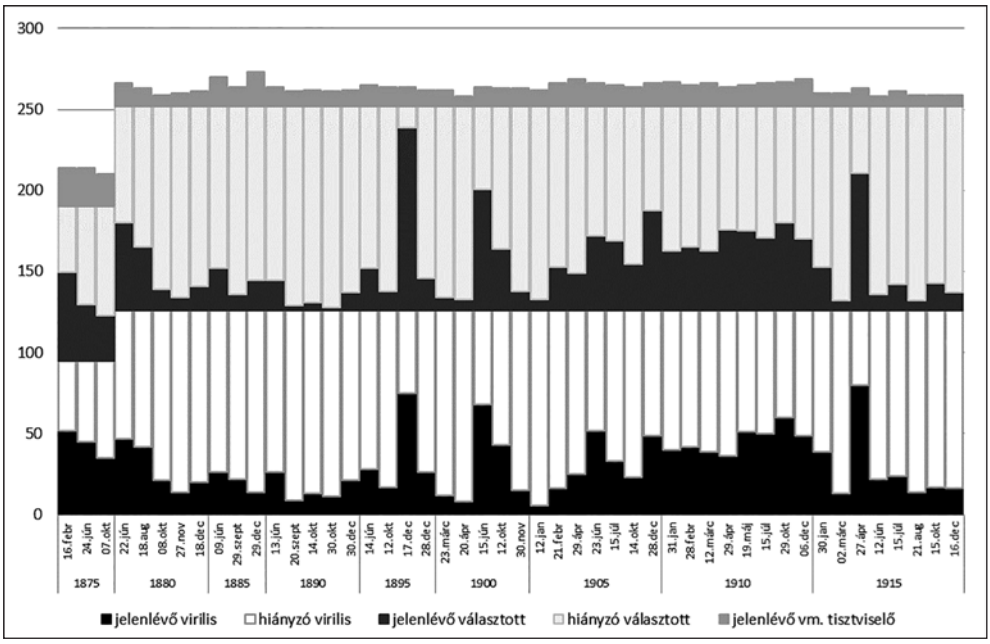
47 Nagy Botond: *Községek háztartásai a dualizmus kori Háromszéken*. Korunk 32(2021). 12. sz. 56–59.

48 Nagy: *Háromszék*. 126–127.

49 Ferenczi: *Kolozsvár*. 84–90.

50 Csizmadia Andor: *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Gondolat, Bp., 1979. 292.

51 A törvényhatósági bizottság gyűlésein jelenlévők névsorát a napirend előtt regisztrálták a jegyzőkönyvekben, a jelzet utolsó számjegye a lapszámot jelenti. A résztvevők jogosultság

3. diagram. Háromszék törvényhatósági bizottságának ülésein résztvevők száma jogosultsági kategóriánként

Ferenczi Szilárdnak Kolozsvár törvényhatósági bizottsága közgyűléseinek frekventáltságelemzése azt mutatja, hogy 1886–1918 között, éves átlagban, az ott megjelenők a teljes tagság 30–54%-a (1887, 1913) között mozogtak. A frekvenciatartomány tehát relatíve kiegyenlített volt. A legmagasabb részvételi arány a tisztújító közgyűlésekhez köthető.[52] Háromszék közgyűléseinek mintaéveken belüli egyenkén-

szerinti kategorizálását a teljes létszámból a tisztviselők elkülönítésével kezdtük, a legnagyobb adózók névjegyzékével való összevetés után kiemeltük a viriliseket, a magmaradtakat pedig a választottaknak tekintettük. (RNLt KvMF F. 8. 910. á. 40. k. 1875. 06. 08/10, 06. 24/13, 10. 07/66; F. 9. 844. á. 20. k. 1880. 06. 22/2, 08. 18/192; 21. k. 1880. 10. 08/1; 22. k. 1880. 11. 27/1, 12. 28/5; 41. k. 1885. 06. 09/3; 42. k. 1885. 09. 19/4; 43. k. 1885. 12. 29/3; 57. k. 1890. 06. 13/5; 58. k. 1890. 09. 20/7, 10. 14/43; 59. k. 1890. 10. 30/4, 12. 30/47; 74. k. 1895. 06. 14/11; 75. k. 1895. 10. 12/8; 76. k. 1895. 10. 12/3; 76. k. 1895. 12. 28/15; 90. k. 1900. 03. 23/5, 04. 20/33; 91. k. 1900. 06. 15/10; 92. k. 1900. 10. 12/11; 93. k. 1900. 11. 30/3; 109. k. 1905. 01. 12/2, 02. 21/33; 110. k. 1905. 04. 29/4; 111. k. 1905. 06. 23/3; 112. k. 1905. 07. 15/7; 113. k. 1905. 10. 14/8; 114. k. 1905. 12. 28/6; 134. k. 1910. 01. 31/5, 02. 28/38, 03. 12/55, 04. 29/67, 05. 19/143, 07. 15/149; 135. k. 1910. 10. 29/8, 12. 06/122; 147. k. 1915. 01. 30/6, 03. 02/80, 04. 27/89, 06. 12/177; 148. k. 1915. 07. 15/6, 08. 21/69, 10. 15/95, 12. 16/126.)

52 Ferenczi: *Kolozsvár*. 90–100.

ti vizsgálatánál nem láttuk indokoltnak különbséget tenni a válfajok között, ugyanis azok nem követték szigorúan a működési szabályrendelet pontjait. A rendkívüli közgyűléseket leginkább azért hívták össze, hogy megtárgyalják azokat a napirendi pontokat, amelyek a rendesekről lemaradtak. Továbbá, a mintaévekben nem került sor kimondottan díszközgyűlésre, volt viszont olyan rendes összejövetel, amelyen díszbeszédek is elhangzottak, ugyanakkor a tisztújításokat rendes vagy rendkívüli közgyűlések keretén belül bonyolították le. Az 1875-ös mintaév mutatja a legnagyobb részvételi arányt, átlagban a jogosultak 50%-a vett részt a közgyűlésen. Ehhez viszonyítva a Potsa-érában jelentős visszaesés észlelhető. Az 1880-as mintaév első két közgyűlésén még a korábbi korszak arányait megközelítő érték látható, a következő mintaévek átlaga azonban már a 14–35%-os tartományban mozgott, igen szélsőséges értékkel, ha az egyenkénti gyűlésekre tekintünk: 8% volt a minimum (1890. szeptember 20.), és 76% volt a maximum (1895. december 17.). A rendkívül alacsony részvétel esetében joggal gyanakodhatunk a kedvezőtlen időjárási viszonyokra, aminek a területi szétszórtság és a közlekedési viszonyok fejletlensége (vasút hiánya) miatt nagyobb szerepe volt, mint a jóval koncentráltabb városok esetében. A rendkívül magas részvétel pedig egyértelműen a tisztújításhoz köthető. Kijelenthető, hogy lényeges eltérések nem látszanak a virilis és választott képviselő-testületi tagok ilyenszerű viselkedésében. Mindebből arra következtethetünk, hogy a Potsa József által teremtett kompromisszumos stabilitás eleme volt a részvétel alacsony szinten tartása. Ez a napirendi pontok számának szaporításával, illetve azok tartalmának részletekbe menő megtárgyalásával volt elérhető, ami többnaposra nyújtotta a gyűléseket, nyilvánvaló kényelmetlenséget okozva a testület tagjainak. Ugyanakkor, a községek háztartásai felett gyakorolt gyámkodás garanciát is jelentett, hogy a testület tagjainak személyes anyagi érdekei nem sérülnek ritka részvétel esetén sem. A tisztújítások magas részvételi mutatói a másik garanciára világítanak rá, nevezetesen arra, hogy a tagság kollektíve megfelelőnek vélt személyeket delegáljon a választmányokba és a szakbizottságokba, de legfőképpen a napirendi pontokat döntéshozatalra előkészítő állandó választmányba.

Az 1905-ös politikai válságot követően a részvétel is lényegesen megváltozott. A parlamenti választásokat megelőző januárit leszámítva, az év további hat közgyűlésének részvételi átlaga 32%-os volt, majd az 1910-es mintaévé – amely szintén választási év volt, és a szabadelvűek kormányba való visszatérését eredményezte Nemzeti Munkapárt elnevezés alatt – már 40%-os, tehát nyilvánvaló váltás volt a korábbi másfél évtized gyakorlatához képest. Ugyancsak az 1905-ös évtől kezdődően világosan megjelent a pártpolitikai törésvonal a törvényhatósági bizottság tagjainak sorában. Mind a legnagyobb adózók körében, mind a választottakéban a szabadelvű, illetve a ’48-as tábor igyekezett minél több elvbarátot bevinni a döntéshozatali testü-

letbe, nem riadva vissza a súlyos szabályszegésektől sem.[53] Az egymásnak feszülés minőségét híven tükrözi egy, egyébként határozottan visszaélésgyanús táborerősítés érdekében tett, 1918 tavaszán kelt beadványrészlet is: „Törvényes alapon felveendők a legtöbb adót fizetők névjegyzékébe, még akkor is, ha véletlenül gr. Mikes Ármin zabolai lakosnak magánalkalmazottjai, ami, úgy látszik, hogy Háromszék vármegyében jelenleg uralkodó 48-as alkotmánypárti köpenybe öltözött bolsevikizmus (sic!) szeretne kizáró ok gyanánt minősíteni".[54]

MÉRLEG

Háromszéken a virilizmus intézményének fennállása alatt a törvényhatósági bizottság döntéshozatali mechanizmusának működése alapján három korszak különíthető el világosan. A rendszer bevezetését követő fél évtizedben a középszintű közigazgatás és önkormányzatiság legfőbb fóruma a törvényalkotás befolyásolásában látott maga számára fontos szerepet, emellett a helyi önkormányzatok határozatainak a kiegyensúlyozására törekedett. Potsa József főispáni mandátumának negyedszázada alatt a községek feletti gyámkodás olyan formában és mértékig fokozódott, ami a szomszédos törvényhatóságokban ismeretlen gyakorlat volt. Ezzel párhuzamosan, a vármegye döntéshozó testülete, bár a felirati jog gyakorlása volumenében ez nem mutatható ki, a kényes politikai vitákból gyakorlatilag kizárta magát. Mindez a gyűléseken elnöklő főispán által hangszerelt különös kompromisszum keretében valósult meg: a vármegyei képviselő-testület tagjai a közjogi ügyekbe való korlátozott beleszólásért cserébe személyes anyagi érdekeik tekintetében hathatós és tényleges védelmet kaptak. Anyagi érdekeket illetőleg alig volt eltérés a legnagyobb adófizetőként tagságot szerzett, illetve a választottak között (ám ez utóbbi csoport kimerítő elemzése még nem készült el). Áthidalhatatlan osztálykülönbség szinte nem érzékelhető ebben a közegben, ellentét meg semmiképp sem. A törvényhatósági bizottság tagjainak viselkedésmódja közel azonos volt, függetlenül attól, hogy milyen minőségben nyerték azt el. Miután azonban a századfordulón a nagypolitika hullámverései elérték az ország e távoli szegletét is, a stabilnak látszó struktúrán repedések keletkeztek, a paternalista főispán halála után pedig markánsan megjelentek a pártos törésvonalak a vármegye közgyűlésein. A képviselő-testület tagjai ekkor már nem aggódtak jövedelmeiknek a helyi önkormányzatok általi csorbításától, holott ennek eszköze, a községi pótadózás mint bevételezési forma éppen akkor terjedt el általánosan. Az ellentmondás azzal oldható fel, hogy az önkormányzatok hozzáidomultak a korábbi évtizedek szoros gyámkodásához, és bár éves kiadásaik folyamatosan emelkedtek, nem tettek túlzó lépéseket ezek fedezeténél.

53 Nagy: *Háromszék*. 135–137.
54 RNLt KvMF F. 9. 841. á. 1918/481.

THE GREATEST TAXPAYERS AND THE DECISION-MAKING MECHANISMS IN THE MUNICIPAL COMMITTEE OF HÁROMSZÉK COUNTY

Keywords: *municipal committee; greatest taxpayer members; elected members; local government*

During the existence of the institution of virilism (of the greatest taxpayers) in Háromszék County three distinct periods can be clearly identified based on the decision-making mechanisms of the Municipal Committee. Following the introduction of the system, the main forum of mid-level public administration and local autonomy saw its role primarily in influencing legislation, while also striving to balance the decisions of local authorities. During the 25 years of Lord Lieutenant József Potsa's mandate, financial control over the communes intensified to a degree and in a manner that was unparalleled in neighbouring counties. At the same time, the general meeting of the county practically excluded itself from the sensitive political debates concerning the relationship between Austria and Hungary, or the person of the sovereign. This occurred within a local compromise orchestrated by the Lord Lieutenant: in exchange for abandoning their ambitions to influence national political life, members of the county's Municipal Committee received protection for their personal financial interests. In terms of material interests, there were no significant differences between those who gained membership as the greatest taxpayers and those who were elected – although a detailed analysis of the latter group has not yet been fully completed. There was little sign of insurmountable class divisions in this environment, and certainly no overt conflict between the two groups; the behavioural patterns of the members of the Municipal Committee were nearly identical, regardless of the basis on which they acquired their mandates. However, by the turn of the century, the waves of national politics reached even this remote corner of the country, and cracks began to appear in the seemingly stable structure. Following the death of the paternalistic Lord Lieutenant, clear partisan divisions emerged in the county's general assemblies. By then, the members of the council no longer feared that their incomes would be diminished by measures of local authorities – even though the very mechanism that could have done so, namely supplementary communal taxation, was becoming a widespread source of revenue generation at that time. This apparent contradiction can be resolved by noting that local authorities had adapted to the strict supervision of the previous decades. And although their annual expenditures continued to rise, they refrained from taking excessive steps to cover these costs.

CEI MAI MARI CONTRIBUABILI ȘI MECANISMELE DECIZIONALE ÎN COMITETUL MUNICIPAL AL COMITATULUI TREI SCAUNE

Cuvinte-cheie: *comitet municipal; membrii virili; membri aleși; autoguvernare locală*

Pe durata existenței instituției virilismului (instituția celor mai mari contribuabili) în scaunul/comitatul Trei Scaune, funcționarea mecanismului decizional al comitetului municipal poate fi împărțită clar în trei perioade distincte. În perioada de după implementarea sistemului, cel mai important for al administrației publice de nivel mediu și al autonomiei locale și-a

văzut rolul esențial în influențarea procesului legislativ, urmărind totodată să și echilibreze hotărârile autorităților locale. În timpul celor 25 de ani de mandat ai comitelui suprem József Potsa, controlul de natură financiară asupra comunelor a crescut într-o asemenea formă și măsură încât nu avea echivalent în rândul autorităților învecinate. În paralel, forumul decizional al comitatului s-a retras practic din dezbaterile politice sensibile, care vizau fie relația dintre Austria și Ungaria, fie persoana suveranului. Toate acestea s-au realizat în cadrul unui compromis cu caracter local, orchestrat de către comitele suprem: în schimbul cedării ambițiilor proprii de a influența viața politică a țării, membrii comitetului municipal al comitatului primeau o protecție eficientă a intereselor lor materiale personale. În ceea ce privește interesele materiale, abia se observau diferențe între membrii care au provenit din rândul marilor contribuabili și care au fost aleși în mod obișnuit – deși o analiză exhaustivă a acestui din urmă grup nu a fost încă realizată. În acest mediu, nu se pot percepe diferențe de clasă de netrecut, și în niciun caz contradicții între cele două grupuri. Comportamentul membrilor comitetului municipal a fost aproape identic, indiferent de modul în care au obținut această calitate. Totuși, la începutul secolului XX, când valurile politicii naționale au ajuns și în acest colț îndepărtat al țării, în structura aparent stabilă au apărut fisuri, iar după moartea comitelui suprem faliile partizane au devenit clar vizibile în cadrul adunărilor generale. Membrii comitetului nu s-au mai arătat îngrijorați de pericolul diminuării veniturilor proprii din cauza măsurilor adoptate de autoritățile locale, deși exact în acea perioadă s-a generalizat impozitarea suplimentară comunală ca formă de generare de venit. Contradicția se explică prin faptul că autoritățile locale s-au obișnuit și s-au adaptat la tutela și la controlul strict a deceniilor anterioare, și, deși cheltuielile lor anuale creșteau constant, nu au luat măsuri exagerate pentru a le acoperi.